

NAGY ZSUZSANNA

**BETHLEN GÁBOR KÜLPOLITIKÁJA ÉS A FRANCIA DIPLOMÁCIA
A HARMINCÉVES HÁBORÚBAN
(1619–1629)**

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Budapest, 2020

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola, vezető: Dr. Fröhlich Ida DSc
Társadalom- és életmódtörténeti műhely, vezető: Dr. J. Újváry Zsuzsanna PhD
Témavezető: Dr. J. Újváry Zsuzsanna PhD, egyetemi docens

Az értekezés célkitűzése

A disszertáció célja, hogy Bethlen Gábor Erdélyének részvételét a harmincéves háborúban egyetemes történeti kontextusba helyezze, és az erdélyi-francia diplomáciai kapcsolatok szempontjából feltárja. Éppen e korábban még sosem vizsgált kapcsolatrendszer, valamint az eddig nem kutatott francia diplomáciai források feltárása teszi lehetővé annak megállapítását, hogy Bethlen Gábor külpolitikájának célja állama és személye nemzetközi elismertetése volt. Azonban a köztudatban máig élő képtől eltérően külpolitikája nem kizárólagosan és nem elsősorban a Porta égisze alatt működött, hanem állama védelmét és személyes elismerését az oszmán vazallus függő státuszán túl, nyugat-európai partnerek által kívánta garantálni, illetve elismertetni.

A disszertációban bemutatom, hogy államának, az Erdélyi Fejedelemségnek elismerését nemzetközi szerződésbe foglalása jelentette a kor kívánalmainak megfelelően: állama biztonságának garantálását, főképp a császár elleni védelmét elsősorban Franciaországtól és Angliától várta. Személyének nemzetközi elismerését pedig a fejedelmek társadalmába („*société des princes*”) való belépés jelentette, amely a választott királyi (cseh, magyar, lengyel) vagy a német-római fejedelmi cím elnyerése, valamint rokoni kapcsolatok (házasság, keresztszülőség, gyámság) kiépítése útján történhetett. E törekvését hűen tükrözi a francia diplomáciájában alkalmazott retorikája is, amelyben magára számos alkalommal mint a Német-római Birodalom fejedelmére utalt, vélhetően azért, hogy csökkenteni igyekezzen oszmán vazallus státuszának, illetve nem fejedelmi családból való származásának súlyát. A disszertációban feltárt adatok alapján kijelenthető, hogy Bethlen Gábor külpolitikai célkitűzései Franciaország vonatkozásában csak részlegesen valósultak meg. A fejedelemnek nem sikerült szövetséget kötnie XIII. Lajossal, sem a francia uralkodó védelme alá helyezkednie, ugyanakkor fejedelemsége végére sikerült saját személye és családja elismerését elnyernie unokaöccse, Bethlen Péter nyilvános, már-már családi fogadtatása révén Párizsban.

Alkalmazott elméletek és források

A disszertációban elvégzett vizsgálat során az eddig megszokottól eltérő szempontokat és forrásokat alkalmaztam, amelyek végül számos újdonságot szolgáltatottak Bethlen Gábor külpolitikájáról a korábbiakban rendelkezésre álló ismeretekhez képest.

A harmincéves háborút végigkísérő felekezeti szembenállásra vonatkozó konfesszionizáció elméletén kívül figyelembe vettem a korszak háborúinak államépítő jellegét, valamint a nemzetközi szerződések megkötésekor jelentkező igényt azok garantálására. A II.1 alfejezet az egyetemes történeti háttérrel nyújtó harmincéves háború értelmezési lehetőségeit vizsgálja a nemzetközi szakirodalom legfontosabb irányvonalait kiemelve. Kiindulópontként a magyar történettudomány számára legismertebb, Heinz Schilling által kidolgozott konfesszionizáció elméletét járom körül, valamint a német szerző által felállított korszakolás alapján elemzem a felekezeti elem jelenlétét, illetve halványulását a harmincéves háború szövetkezései idején. Fontos kiemelni, hogy ekkoriban már nem kizárólagosan a felekezeti motivációk dominálták a külpolitika irányítását, hanem egyre fontosabb szerepet játszottak az egész kora újkoron átívelő dinasztikus konfliktusok vagy a különböző legitimációs indokok. A téma szempontjából külön kitérek az előbb Valois-, majd Bourbon-Habsburg dinasztikus ellentétre, amely szükségképpen magával hozta a francia külpolitika oszmánok irányába való nyitását is. A Habsburgok hátában létrehozott szövetségek, vagyis az *alliance de revers* politikájának keretében vizsgálandók ugyanis Franciaország és Erdély mindenkori diplomáciai érintkezései.

A 20. század második felétől zajló történeti békekutatás elméletei közül a disszertációban vizsgált korszakra és témára Johannes Burkhardt elméletét alkalmazom, amely szerint a háború a kora újkori állam gyengeségéből és alulfejlettségéből következik. Ebből kifolyólag a harmincéves háború éppen annyira tekinthető államépítő háborúnak, mint vallásháborúnak, amelynek során az elhúzódó konfliktus lezárása a kifejletlen államok számára biztonsági kockázatot jelentett. A Reinhard Koselleck féle fogalomtörténeti megközelítésből pedig már tudható, hogy a kortársak felfogásában a különféle szövetségeknek és a békekötéseknek garantálnia kellett az államok biztonságát, amely így nemzetközi szerződésekben valósult meg. A bemutatott elméletek tanúsága szerint tehát Bethlen Gábor külpolitikai motivációit nem lehet kizárólag a felekezeti elem mentén, a protestáns szolidaritás keretein belül vizsgálni. Külpolitikai törekvései az Erdélyi Fejedelemség biztonságának garantálására és nemzetközi elismertetésére pedig a korszakban teljesen természetes módon merültek fel.

Mindezek mellett kiemelkedő fontosságot tulajdonítottam a sokáig elhanyagolt dinasztikus szempontoknak is, amelyek a korban számos legitimációs indokot szolgáltattak és létrehozták a fejedelmek társadalmát a maguk reprezentációs és retorikai elemeivel. A dinasztikus külpolitika vizsgálatánál egyrészt le kell szögezni, hogy annak hangsúlyozása és a dinasztia túlélésének biztosítása teljesen természetes szempont volt a korszakban, a

konfesszionális választóvonalakon túl is, hozzájárulva a szuverén uralkodóházak mögött lassan felsejlő territoriális államok kialakulásához. A nemzetközi kapcsolatok története lényegében leírható az uralkodóházak és fejedelmek egymáshoz való viszonyával, amelynek során különösen a házasságok révén létrejövő dinasztikus szövetségek teremtették meg az uralkodók zárt világát: a fejedelmek társadalmát. A különböző rokonsági fokok, a ténylegesen birtokolt címek vagy a csak fenntartott területi igények eltérő megszólítások és címzések formájában pedig megjelentek a kapcsolattartásban, levelezésekben, ceremóniákban. Az újonnan megjelenő uralkodóházak pedig törekedtek saját legitimitációjuk és nemzetközi elismerésük biztosítására.

Bethlen Gábor igyekezetei a fejedelmek társadalmába való belépésére tetten érhető második felesége kiválasztásának külpolitikai szempontjai mentén, hiszen a saját származásánál jóval előkelőbb családok nőtagjai megkérésével személyes elismerését igyekezett növelni. E témakörhöz sorolható még azoknak a vágyott vagy ténylegesen elért címeknek a megszerzésére, továbbá elismertetésére irányuló nagyszabású tervei és törekvései, amelyek szintén hozzájárultak (volna) személyes elismerésének növeléséhez, mint például a cseh vagy a magyar királyi, illetve a Német-római Birodalom fejedelme cím. Házasságpolitikájának mélyebb vizsgálata ugyanakkor azt mutatja, hogy a fejedelemnek végül mégis le kellett mondania a Bethlen családot illető dinasztikus vágyairól, miközben egyes címeit vagy megszólításait inkább csak a retorika szintjén tudta hasznosítani. Francia és angol kapcsolatai alakulásának végső összevetése Bethlen Péter peregrinációja apropóján azonban árnyalja a többnyire negatív képet annyiban, hogy véleményem szerint Franciaország szempontjából valóban megtörtént a Bethlen név szimbolikus elismerése, így legalább részlegesen megvalósulhatott a fejedelem belépése az európai fejedelmek társadalmába.

Az elmondottak szerint kialakított elméleti keretet olyan franciaországi kéziratári források felhasználásával töltöttem meg, amelyeket még sohasem vizsgált a magyar történettudomány. Emellett figyelembe vettem néhány korábban már rendelkezésre álló egyéb forrást is, amelyeket még nem aknáztak ki kellőképpen a Bethlen Gábor külpolitikájával foglalkozó történészek. A források számbavételénél meg kell jegyezni azt is, hogy a közvetlen erdélyi-francia érintkezésekről szinte alig maradtak fenn források, míg Franciaország kiterjedt európai követi rendszerével ellentétben az Erdélyi Fejedelemség csak korlátozottan, mégpedig kizárólag Konstantinápolyban volt képes állandó követséget fenntartani. Az erdélyi-francia érintkezések vizsgálatához tehát egyszerre alapvető a hivatalosan működtetett diplomáciai apparátus forrásainak feltárása, valamint a kapcsolattartáshoz alkalmazott követek, ágensek mozgásának nyomon követése naplók vagy magánlevelek révén. Ennek megfelelően a

disszertációban felhasznált források törzsét képezik a párizsi Külügyi Levéltárban található, egyes államokra és központokra – úgy mint Magyarország-Erdély, Konstantinápoly, Bécs, Velence – vonatkozó diplomáciai levelezések. Erdélyi szempontból pedig Bethlen Gábor fejedelem levelezése, továbbá a konstantinápolyi erdélyi követségek iratai.

Eredmények

Fejezetekre lebontva az alábbi témákkal foglalkoztam, és a következő eredményekre jutottam a disszertáció megírása során.

A III. fejezet a Bethlen Gábor első magyarországi hadjáratához vezető erdélyi és nemzetközi események felvázolásával kezdődik, majd Bethlen Gábor és a Bécsbe küldött rendkívüli francia követség érintkezéseit elemzi részletesen. Lezárásképpen a magyarországi hadjáratának utolsó szakaszából kinövő, és második hadjáratához vezető diplomáciai alkudozásait mutatom be a nyugati hatalmakkal, amelyeket a pfalzi emigráció hozzá menekülő tagjain keresztül bonyolított. A III.1 alfejezet során a fejedelem trónfoglalása, az oszmán elitbe való beágyazottsága és a Habsburg oldallal való kezdeti küzdelmei kerülnek előtérbe. Egy portai követutasítás szerint már ekkor felmerült benne, hogy a körülmények kedvező állásakor esetlegesen elnyerhetné a magyar és a cseh trónt is. Mindenesetre már az 1610-es években szoros kapcsolatot ápolt a Protestáns Unió vezető hatalmával, a Pfalzi Választófejedelemséggel heidelbergi peregrinusai révén. A III.2 alfejezetben az 1600-as évek elejéig visszanyúló protestáns-katolikus szembenállást, továbbá az ebből kifejlődő harmincéves háború kitörését mutatom be. Részletesen kitérek azokra a nagyszabású tervekre, amelyekkel a Habsburg-ellenes hatalmak fel kívánták osztani maguk között a császári, a cseh és a magyar trónt, és amely tervekhez utóbb maga Bethlen Gábor is csatlakozott saját elképzeléseivel.

A III.3 alfejezetben bemutatom a XIII. Lajos által a közép-európai régióba küldött rendkívüli francia követség tevékenységét, amelynek célja az volt, hogy békét szerezzen II. Ferdinánd és cseh, illetve magyar alattvalói között. A francia-erdélyi tárgyalások két részre oszthatók aszerint, hogy Bethlen Gábor a cseh-magyar rendi konföderáció tagjaként vagy pedig a fehérhegyi csata után immár önállóan érintkezett a békeközvetítő küldöttséggel. Az 1621. tavaszi hainburgi béketárgyalások elemzésekor a háborúban érdekelt felek ellentétes érdekeinek bemutatása mellett figyelmet fordítok a disszertációban kiemelten kezelt elismerés kérdésének kifejtésére is. Ennek jegyében bemutatom, hogy Bethlen Gábor a szimbolikus békeközvetítő elemekre helyezve a hangsúlyt mennyivel jobb képet tudott magáról kialakítani

a francia követekben, mint választott király társa, Pfalzi Frigyes. Mindezt annak ellenére tudta elérni, hogy választott cseh-, illetve magyar királyi címekkel mindeketten szinte a teljes nemzetközi elszigetelődést kockáztatták újdonsült uralmuk legelejétől kezdve.

A III.4 alfejezet Bethlen Gábor második magyarországi hadjáratának diplomáciai hátterével foglalkozik. Ennek gyökerei visszanyúlnak első hadjáratának utolsó, 1621-ben, Morvaországban folytatott szakaszához. A pfalzi emigránsok közül szolgálatába álló személyek közül bemutatom Matthias Quadt keimelkedő kapcsolattartó szerepét a nyugati hadszíntérrel: Ernst Mansfeld alatt harcolva és követeként eljárva minden bizonnal naprakész információkkal látta el Bethlen Gábort a zsoldosvezér francia és holland tárgyalásairól. A cseh trónjáról és ősei földjéről elűzött Pfalzi Friggyessel a fejedelem Petendi György és Ehrenfried von Berbisdorf révén tartotta a kapcsolatot, míg a téli király hadvezére, Thurn gróf, valamint az erdélyi követek segítségével konstantinápolyi alkudozások révén igyekezett oszmán támogatást szerezni egy újabb Habsurg-ellenes hadjáratához.

1623-as, sikertelen második hadjárata után Bethlen Gábor immár nem ígéretek, hanem stabil szövetség révén szeretett volna csatlakozni bármilyen, a Habsburgok ellen irányuló közös hadművelethez. Ezen erőfeszítése hátterében álló diplomáciai alkudozásokat, illetve azok sikertelenségéhez vezető utat világítja meg részleteiben a IV. fejezet. A IV.1 alfejezet a nyugat-európai hatalmak bevonásával megszülető hágai szövetség keletkezését mutatja be az angol-francia dinasztikus szövetség létrejötté és kudarca szempontjából kiindulva. Részletesen felvázolom, hogy milyen tárgyalásokat folytatott Ernst Mansfeld I. Jakabbal és I. Károllyal, valamint XIII. Lajossal. E tárgyalások során bukkant fel ugyanis először annak lehetősége francia részről, hogy Bethlen Gáborral is felvegyék a diplomáciai kapcsolatot egy esetleges szövetség megkötése céljából. Erdély ügyében további analógiát nyújt a francia-brandenburgi kapcsolatok alakulása is, amelyek titokban és szinte kizárólag szóban folytak. A hosszas alkudozások után, 1625 decemberében megszülető hágai szövetség létrejötté mellett kitérek arra is, hogy Franciaország végül milyen megfontolásokból nem csatlakozott a közös üggyhöz.

A IV.2-3 alfejezetek foglalkoznak a legszűkebb értelemben vett francia-erdélyi diplomáciai kapcsolatok alakulásával. Ezekben részletesen bemutatom, hogy az 1625–1626 során, két szálon: közvetlenül, illetve a Portán keresztül zajló alkudozások miatt futottak zátonyra a biztató kezdetek ellenére. A közvetlen kapcsolattartással elsősorban egy Sebastien de Breyant de Montalto nevű francia katona volt megbízva, aki a vizsgált években többször is megfordult Erdély és Franciaország között, kettős követként működve. Egy leendő szövetség részleteit rajta kívül kolozsvári Bornemissza Ferenc intézte a konstantinápolyi francia követtel, Philippe de Harlay de Césyvel szoros együttműködésben. A mozaikszerűen összeálló

forrásokból az rajzolódik ki, hogy a francia fél – különböző okoknál fogva – nem tudta teljesíteni Bethlen Gábornak a szövetséghez csatlakozására vonatkozó feltételeit, sem anyagi, sem egyéb tekintetben. Utóbbi megfontolások közé tartozott volna a fejedelem felvétele a francia uralkodó által kezdeményezett szövetségbe, az Erdélyi Fejedelemség védelmének garantálása, valamint Bethlen Gábor és állama befoglalása a jövőendő univerzális békébe.

A szövetségi tárgyalásokkal párhuzamosan a fejedelem portai rezidense, Balásházy László és a Habsburg-ellenes hatalmak konstantinápolyi követei szoros együttműködésben dolgoztak azon, hogy Bethlen Gábor elnyerje a szultán engedélyét a hágai szövetségbe való belépésre, továbbá katonai segítséget kapjon a II. Ferdinánd ellen indítandó hadjáratához. Az engedélyek többszöri kérése azonban értetlenséget szült elsősorban a portai francia követ részéről, akinek uralkodója egyébként sem járult volna hozzá az oszmán segédcsapatok kérésének támogatásához. Ugyanitt érdemes kiemelni, hogy annál hathatósabban támogatta viszont Césy a szultán és a császár között éppen folyó gyarmati béketárgyalások megakasztását az erdélyi fejedelem kérésére, hiszen így Franciaország anélkül támaszthatott volna bizonytalanságot a Habsburgok hátában, hogy szövetségi szerződésben vagy anyagilag el kellett volna köteleződnie.

Bethlen Gábor a franciákkal folytatott sikertelen tárgyalásai ellenére a hágai szövetség tagja lett 1626 decemberében, azonban e kibővült szövetség közös ténykedése eddigre már csúfosan véget ért, és megszületett a fejedelem harmadik magyarországi hadjáratát lezáró békekötés II. Ferdinánddal. A kölcsönös csalódottság mélyebb okait a IV.4 alfejezetben elemzem. Ezek között éppúgy szerepet játszott az, hogy a szövetségesek alig fizettek ki valamit a szerződésben megígért hadsegélyből; hogy a Mansfeld gróf által a magyar hadszíntérre vezetett hadsereg ténylegesen szinte harcképtelen volt a kimerültségtől és a betegségektől; továbbá az a tény, hogy Bethlen Gábor fegyverszünetnek álcázva a császárral kötött békéjét, még mintegy fél évig hitegette szövetségeseit a hadjárat újrakezdésével, de végül magára hagyta a Sziléziában telelő maradék szövetséges hadsereget.

Miután az eddigi fejezetekben bemutattam, hogy milyen nehézségekbe ütközött Bethlen Gábor az Erdélyi Fejedelemség államiságának nemzetközi elismertetésére tett erőfeszítései közben, az V. fejezetben személyes elismerésének kérdéseit járom körül. A kora újkor folyamán ugyanis a dinasztikus külpolitika folytatása, illetve a már megszerzett címekhez való ragaszkodás és azok retorikai hangoztatása révén tudtak az újonnan felemelkedő uralkodók belépni a fejedelmek társadalmába. Az V.1 alfejezetben Bethlen Gábor dinasztikus házasságpolitikáját elemzem: a császár leányának elnyerésére tett kísérleteit a korszakban zajló kereszties mozgalom, a *Militia christiana* lovagrend történetéhez kötöm. E törekvésének

kudarca után rátérek Brandenburgi Katalinnal kötött házasságára: mindeddig ismeretlen francia források segítségével ezen dinasztikus kapcsolat újabb, elsősorban területi igényekben jelentkező aspektusait világítom meg. Házasságpolitikájának részletezése után Bethlen Gábor titulaturáját vizsgálom az V.2 alfejezetben; király (*rex*), Erdély és Magyarország fejedelme (*princeps*), továbbá a Német-római Birodalom fejedelme (*princeps*) és Oppeln-Ratibor hercege (*dux*) címei közül valós és hosszan tartó birtokosa egyedül az erdélyi fejedelmi titulusnak bizonyult. Magyar királyságát, illetve német fejedelemségét azonban – elsősorban Franciaország felé alkalmazott – retorikájában igyekezett mindenkor a Német-római Birodalom rendszerében feltüntetni. Bár a francia diplomácia többnyire nem reagált semmilyen módon a retorikai elemek hangsúlyozására, az V.3 alfejezetben foglaltak tanúsága szerint elmondható, hogy Bethlen Gábor családja, illetve szó szerint „háza” („*maison*”) neve elismerést nyert XIII. Lajos részéről unokaöccse, Bethlen Péter peregrinációja idején.

Az értekezés tárgyából megjelent publikációk

Francia követ Erdélyben 1625-ben, Levéltári közlemények 89(2020), 67–83.

Louis Gédoyn útinaplójának erdélyi vonatkozásai = Életmód-történeti pillanatképek I.: tanulmányok, szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, MEZEI Emese, PPKE BTK, Piliscsaba, 2018, 59–68.

Források Bethlen Gábor két francia diplomatájáról és uralkodása utolsó éveiről (1626-1633), Lymbus Magyarástudományi forrásközlemények 2016, Budapest, Oszk, 2017, 83–111.

Francia követjelentések Bethlen Péter brüsszeli és velencei tartózkodásáról, Lymbus Magyarástudományi forrásközlemények 2015, Budapest, Oszk, 2016, 57–65.

Franciaország és a Német-római Birodalom a 17. században, Világtörténet, 2014/2, 319–336.

A francia diplomácia viszonyulása Bethlen Gáborhoz 1620-1621-ben = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene: A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai, szerk. DÁNÉ Veronika, HORN Ildikó et al., Kolozsvár, 2014, 79–92.

A konstantinápolyi követek megélhetése az 1620-as években = Társadalom- és életmódtörténeti kalandozások térben és időben: A nyugat-dunántúli végektől a Kárpátokig, szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, PPKE BTK, Piliscsaba, 2014.

„Rien de barbare”: Bethlen Gábor és a francia követség pozsonyi találkozója = *Utak és útkereszteződések: Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*, főszerkesztő KAHLER Frigyes, Budapest, TITE, 2013, 67–73.

Vesztfália: emlékezés vagy feledés? Világtörténet, 2012/1-2, 1–14.

Az utazás, mint időhúzó tényező szerepe a hainburgi béketárgyalásokon (1621. január 25.-április 22.) = Összekötnék az évezredek, szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, szerkesztésben közreműködött HÁMORI NAGY Zsuzsanna, ILLIK Péter, MARTÍ Tibor, Piliscsaba, PPKE, 2011, 114–124.